

Ո Ւ Ղ Ե Ւ Ո Ր Ե Ն

ՆՈՐԱՆՏԻ ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻՆ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ Ի ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՅԻՆ.

Մեր ազգին եկեղեցական պատմութեան տարեգրացը մէջ նշանաւոր անմոռանալի դէպքերէն մէկն է մեր Սրբազան ՄԱՏԹԷՈՍ Կաթողիկոսին ընտրութիւնը, եւ յետ այնորիկ ճանապարհորդելը ի Սուրբ Էջմիածին:

Մայիսի 18-ին, 1858-ին, Ս. Էջմիածնայ տաճարին մէջ գումարուած օրինաւոր ժողովը յայտնեց եւ հաստատեց ազգային կամքը եւ ընտրութիւնը, որ ըստ կրկին մասանցն եւս ընդունելի եղաւ ազգիս եւ Ռուսաց Տէրութեան՝ իբրեւ խոհական եւ օգտակար մտածութիւն: Առաջին մասն այս էր, թէ որովհետեւ մեր ազգին մեծ մասը Տաճկաստանի մէջ կգտնուի, այս անգամ *ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը* Տաճկաստանի եպիսկոպոսաց մէջէն ընտրուի. եւ երկրորդը այս՝ թէ ընտրութեան արժանաւորագոյն ճանչցուի Սրբազան Տէր Մատթէոս Արքեպիսկոպոսը, որոյ անձնական կատարելութիւնները, մանաւանդ շատ տարիներ վարած առաջնորդական եւ պատրիարքական պաշտօնները, միանգամայն ի ջատագովութիւն վարդապետութեանց Հայաստանեայց՝ եկեղեցւոյ ըրած քարոզութիւններն ու հրատարակած գրքերը՝ յայտնի նշաններ էին իւր արժանաւորութեանը. ուստի աշխարհիս ամէն կողմի Հայերն ալ առ հասարակ յուսալից խնդրութեամբ լսեցին այն ընտրութիւնը, եւ փառք տուին աստուածային Նախախնամութեան որ քաղցր ակնարկութեամբ կմխիթարէ միշտ Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցին:

Նորընտիր Կաթողիկոսին օր առաջ ի սուրբ Աթոռն հասնիլը թէպէտ մեծապէս հարկաւոր ճանչցուած էր, սակայն նոյնչափ եւս հարկաւոր երեւցաւ ի Կոստանդնուպօլիս ուշանալը մէկ քանի ամիս, որպէս զի աւելի դիւրաւ բարեկարգուին այն տեղոյն քանի մը

ազգային խնդիրները: Վեհափառ Հայրապետին բնական խաղաղասիրութիւնն ու ուսումնասիրութիւնը չէին թողուր որ առանց Կոստանդնուպօլսոյ ժողովրդեան մէջ քանի մը տարիէ ի վեր ծագած գծողութիւնները վերցընելու, եւ առանց ազգային ուսումնարանաց ծաղկելուն համար պէտք եղած կարգադրութիւններն ընելու հեռանար անկէ: Երբոր այս կարեւոր գործերը ամենայն յաջողութեամբ աւարտեց, պատրաստուեցաւ որ ապրիլ ամսոյն մէջ ճանապարհ ելլէ երթալու ի Սուրբ Էջմիածին:

Այժմէն ի սկզբան պէտք է ըսենք թէ զարմանալի եւ շատ ուրախալի բան էր այն խնամքն ու մտադրութիւնը զոր Ռուսաց տէրութիւնը ցուցուց մեր ազգին վերայ՝ այս անգամին Կաթողիկոսի ընտրութիւնն ընել տալու եւ հաստատելու ատեն:

Ապրիլ ամսոյն սկիզբները՝ քաջ եւ անուանի հայկազն զօրապետը, Միքայէլ Տարիէլեանց Լորիս-Մելիքով (այսինքն Լօռու-Մելիքեանց), Կովկասեան Փոխարքայ Պարեաթինսքի իշխանին կողմանէ գնաց ի Կոստանդնուպօլիս, որ ընդունի զնորընտիր Կաթողիկոսն ու տանի պատուով ի Տփլիս: Բայց նոյն միջոցին հանդիպեցաւ Ռուսաց Վեհափառ Կայսեր եղբօրը Կոստանդին մեծ դքսին երուսաղեմէն ի Պօլիս գալը, եւ անտի անցնիլը ի Ռուսաստան. ուստի հարկաւոր երեւցաւ քանի մը օր եւս ուշացընել Սրբազան Կաթողիկոսին այն մայրաքաղաքէն ելլելը, որպէս զի կարողանայ կայսրեղբօր հետ տեսութիւն ընել:

Վերջապէս յունիսի 2-ին, Սրբազան Կաթողիկոսը երկրորդ անգամ Օսմանեան Վեհափառ արքային ներկայանալէն ետեւ, անթիւ բազմութեամբ ժողովրդոց յուղարկուելով մտաւ Ռուսաց *Քերսնէս* ըսուած շոգենաւը՝

լստ մասնաւոր կարգադրութեան Կոստանդին մեծ դքսին, եւ ճանապարհ ելաւ դէպ ի Փոթի նաւահանգիստը:

Սրբազան Կաթողիկոսին ճանապարհակից էին՝ բաց ի Լորիս - Մելիքով զօրապետէն, ա) Էջմիածնէն եկած հրաւիրակները, այսինքն Մակար Սրբազան Եպիսկոպոսը՝ երկու վարդապետօք, որ էին Մկրտիչ վարդապետ Պապայեան եւ Գալուստ վարդապետ Փափազեան, մէկ սարկաւազով եւ երկու շարք անուանեալ կաթողիկոսական սպասաւորներով. բ) Սարգիս Սրբազան Արքեպիսկոպոսը, երբեմն առաջնորդ Ադրիանուպօլսոյ, հանդերձ Մեսրոպ վարդապետաւ եւ սարկաւազով. գ) Գերապատիւ Սարգիս վարդապետը Թէոդորեան, որ զրեթէ տարիէ մը ի վեր Փարիզէն եկած՝ ի Պօլիս կգտնուէր՝ Փարիզու Հայկազեան վարժարանին գործոցը համար. եւ դ) երկու վարդապետք, երկու սարկաւազուք, քարտուղարք եւ սպասաւորք Կաթողիկոսին. թող նաեւ տասնի չափ աշակերտացու պատանիներ եւ քանի մի ուխտաւորներ. որոց առ հասարակ ամենուն թիւը վաթսուն հոգի էր շոգենաւին վերայ:

Վրաստանի եւ Իմերէթի Հայոց Առաջնորդ Սարգիս Սրբազան Արքեպիսկոպոսը Ջալալեանց արդէն երկու ամսէ ի վեր եկած էր Փոթի եւ այն տեղը կըսպասէր Վեհափառ Կաթողիկոսին գալստեանը՝ հետը ունենալով Ախլցխայի յաջորդ Գրիգոր վարդապետը Սազինեան եւ Տփլիսու քահանաներէն Տէր Սահակը Սահառունի:

Աժտէրխանի Սրբազան Առաջնորդ Մատթէոս Արքեպիսկոպոսը մէկ ամիս կար որ Տփլիս հասեր էր. միայն Նախիչեւանի եւ Պեսարապիոյ Առաջնորդը յունիսի 1-ին ճանապարհ ելաւ Խրիմէն ու զնաց դէպ ի Փոթի, ուր եւ հասաւ ամառոյն 6-ին՝ հետը ունենալով Յովհաննէս վարդապետը Բեկնազարեան. նոյն օրը հասաւ այն տեղը նաեւ Սրբազան Կաթողիկոսը բերող Քերտոնէս շոգենաւը:

Տասնընիկ օր առաջ հրաման րրած էր տէրութիւնը Տփլիսէն մինչեւ Փոթի եղած սուրհանդակարաններուն՝ որ Կաթողիկոսին ու իւր ուղեկիցներուն համար երեսնական ձի պատրաստ գտնուի իւրաքանչիւր սուրհանդակարանի մէջ. ուստի երկրորդ օրը Փոթիէն ճանապարհ ելաւ Սրբազան Կաթողիկոսը

Ռիոն գետին մէջ բանող շոգենաւովն ու Մառանէն կառքերով զնաց Խուծայիս:

Հարաւային Ռուսաստանէն, որպէս եւ Կոստանդնուպօլսէն եւ Տրապիզոնէն Տփլիս երթալ ուզողները, այժմ իրենց ճանապարհորդութիւնը կընեն Ռետովթալէին կամ Փոթիին ու Խուծայիսին վրայէն, որ թէ կարճ է միւս ճանապարհներէն եւ թէ դիւրին: Ռուսաց տէրութիւնը այս ճանապարհին դիւրութիւնն ու օգուտները տեսնելով, Փոթի ըսուած տեղը քաղաք կուզէ ձեւացրել, եւ անկէց մինչեւ Տփլիս երկաթէ ճանապարհ շինել: Ռիոն գետը այս քաղաքին առջեւը Սեւ ծովը կ'ընկնէ. օդը տաք է, երկիրը ծառոտ ու դալարագեղ, բայց քաղաքը աննշան է տակաւին, դիրքը ցած, խոնաւ ու ճախնային, տները սակաւ ու փայտաշէն:

Փոթիէն մինչեւ Մառան ըսուած աւանը Ռիոն գետին մէջէն կ'երթըցուի փոքր շոգենաւով՝ 10 ժամուան մէջ: Մառանի բնակիչներուն մէկ մասը ռուս աղանդաւորներ են՝ Սքօփցի (Ներքինիք) ըսուածներէն, զորս տէրութիւնը այս տեղս աքսորած է:

Ռիոնի երկու եզերքը շատ զուարճալի են մինչեւ Մառան կամ Բերանք Յիսէնիս-Յիսալի ըսուած տեղը. վասն զի խիտ անտառներու մէջէն կանցնի գետը. բայց Մառանէն մինչեւ Խուծայիս եղած ցամաքային ճանապարհն եւս նոյնպէս գեղեցիկ է, եւ ճանապարհորդին միտքը կ'զգէ հիւսիսային Իտալիոյ բարեբեր ու ծառազարդ կողմերը:

Խուծայիսը Իմերէթ ըսուած նահանգին գլխաւոր քաղաքն է, եւ իրեն զուարճալի դրիցը համար յիրաւի արժանի է օրէ օր ծաղկելու եւ գեղեցիկ շէնքերով, հասարակաց պարտէզներով, ծառազարդ ճեմելիքներով եւ ուղղազիծ փողոցներով զարդարուելու, ինչպէս որ սկսած է: Բայց ուրիշ կողմանէ ոչ սակաւ ցաւալի տեսարան եւ դիտողութեան արժանի բան է այս յատկութիւնս՝ որ բնակիչները այնպիսի քաջառողջ ու զօրաւոր կազմուածք չունին՝ ինչպէս որ ճանապարհորդը իրաւունք ունի կարծելու՝ քաղաքին բնական գեղեցկութեանը նայելով: Այս տկար եւ տոգոյն կերպարանքը սեպհական է բուն քաղաքացւոց, այսինքն Իմերէթի Վրացւոց հասարակ ժողովրդեանը. իսկ Հայերը որչափ ալ նոյն ջրին եւ նոյն օդոյն ազդեցութեանը

տակ գտնուին՝ դարձեալ իրենց բնական բարեկամութիւնն ու թուխ գոյնը բնդհանրապէս պահած են:

Խուծայիսէն մինչեւ տասը վերսթ հեռու տեղ՝ յիսուն պատուաւոր հայ ձիաւորներ ընդ առաջ ելան Սրբազան Կաթողիկոսին, որ մտաւ քաղաքը ամսոյն 8-ին մեծ հանդիսով: Նախ եկեղեցական թափօրով գնաց եկեղեցին, որոյ զաւիթը՝ դրսի պարսպէն մինչեւ դուռը փռուած էր գետինը կարմիր չուխայի վրայ ոսկեթել դիպակ: Սովորական շարականներէն ու աղօթքէն ետքը՝ Սրբազան Կաթողիկոսը համառօտ ատենախօսութիւն մը բրաւ, զոր քահանայից մէկը վրացերէն թարգմանեց ժողովրդեան. վասն զի այս քաղաքիս՝ ինչպէս նաեւ ուրիշ մէկ երկու քաղաքաց՝ հայ բնակիչներուն մի միայն ցաւալի պակասութիւնն այս է որ հայերէն չեն գիտեր, այլ վրացերէն կիսօրին մէջերնին: Եկեղեցիէն գնաց Սրբազան Կաթողիկոսը Մղարէբեանց Պետրոս Ազա երեցփոխանին տունը իջեւանեցաւ: Այս բարեպաշտ, խոնարհամիտ եւ բարեսիրտ անձը մեծ պատիւ ունի ժողովրդեան մէջ, մասնաւորապէս անոր համար որ իւր ջերմեռանդն աշխատանօքը եւ զրեթէ իւր ծախիւ-

քը նորոգեր եւ զարդարեր է Խուծայիսի եկեղեցին եւ նորաշէն դպրոցը: Երեցփոխանին տանը մէջ ընդունեցաւ Սրբազան Կաթողիկոսը՝ Խուծայիսու քաղաքական կառավարութեան գլխաւորները եւ տեղւոյն վրացի ազնուականները: Երկրորդ օրը իւր այցելութեամբը պատուեց եւ օրհնեց Հայոց նորաշէն ժողովրդական դպրոցը. յետոյ գնաց քաղաքին աղջկանց դպրոցը, յորում երեսունէն աւելի հարուստ եւ աղքատ աղջկունք կդաստիարակուին բարեկարգ կառավարութեամբ, եւ որոյ գլխաւոր խնամակալն ու պաշտպանն է Խուծայիսի Էրիսթաւ Կուսակալին ամուսին Արղութեան ցեղէն բարեպաշտ հայկազն տիկինը: Կաթողիկոսը այն դպրոցին բարեկարգութեանը շատ հաւանելով՝ կամեցաւ որ մէկ հայազգի աղքատ օրիորդ մը այն տեղը իւր ծախիւքը դաստիարակուի՝ իբրեւ յիշատակ իւր բարեգուշակ գալստեանը ի Ռուսաստան:

Այն օրը քաղաքին ազնուականները մեծահաց կոչուեք մը ըրին ի պատիւ Սրբազան Կաթողիկոսին, եւ իրիկունը քաղաքին զբոսաւոր փողոցը լուսաւորեցին:

(Շարադարութիւնն յառաջիկայս:)

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊՕՂՈՍԵԱՆ ԽԱՂԻՊԵԱՆՑ

Ե Ի

ԽԱՂԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ ԹԷՈԴՈՍԻՈՅ.

Շոտ դժուարին եւ գրեթէ անկարելի բան է կենդանի անձանց վարքը եւ պատմութիւնը հռչակել տպագրութեամբ, եւ միանգամայն շփոխալ որ պատմողը յոմանց շողոքօք եւ յոմանց հակառակորդ ջրհամարուի: Ո՛րշափ ալ աշխատի ջանայ մարդ այսպիսի կենսագրութեանց մէջ միայն նշմարութեան ջասագով բլլալու, դարձեալ կզտնուին այնպիսի անձինք որ անոր տուած գովասանքը շողոքօքութեան տեղ կդնեն, ու պարտաւ նախանձու եւ հակառակութեան պատիւ կկարծեն: Ասոր համար հարկ է որ մենք ալ գգուութեամբ խօսինք այն նշանաւոր անձանց վերայ՝ որոց բնաւորութիւնը եւ վարքը արժանի են ազգային հետաքրքրութեան եւ տեղեկութեան: Հարկ է որ ոչ այնչափ խորհրդածութիւններ բնենք

այն անձանց ներքին յատկութեանցը վրայ՝ որշափ անոնց գործքերը զիր անցընենք պարզապէս. բողոքնք որ այն գործքերը խօսինք քան թէ մեր գրուածքը. բողոքնք որ մեր յաջորդները բնենք այն գործքերուն հոգին կամ շարժիչ պատճառները, եւ անաշուտութեամբ դաժեն ու վնուեն: Այսպիսի կենսագրութեանց մէկն է անա Խաղիպեան Յարութիւն իշխանին պատմութիւնը, զոր ամսագրոյս մէջ համառօտելը պարտք կընանձնանք մեզի:

Յարութիւն Պօղոսեան Խաղիպեանց ազնուական եւ հռչակաւոր իշխանը ծնած է Նոր Նախիջեւան քաղաքը 1790-ին, փետրուարի 22-ին: Իւր պապը Յարութիւն Սպանդարեան, որ յետոյ ըսուեւ է Խաղիպեան,